

RYSZARD MORDARSKI

## HOBBS I TRADYCJA RETORYCZNA

**Quentin Skinner:** *Reason and Rhetoric in the Philosophy of Hobbes.* Cambridge University Press 1996, XVI + 477 s.

Ostatnimi laty w literaturze angloj zycznej wykształciły si zasadniczo dwa modelowe sposoby badania i interpretacji my li społeczno-politycznej Thomasa Hobbesa. Z jednej strony, prowadzi si powa ne studia filozoficzne skupiaj ce si przede wszystkim na jakim aspekcie teorii metaetycznej Hobbesa (D. Gauthier, G. Kavka, J. Hampton). Z drugiej strony, istnieje szereg gruntownych i gł bokich studiów historyczno-krytycznych, w których ukazuje si moralne, polityczne lub religijne aspekty my li Hobbesa na szerokim tle historyczno-politycznym siedemnastowiecznej Anglii, uwzgl dniaj c nie tylko problemy teoretyczne, ale równie psychologiczne czy j zykowe (J. Pocock, D. Johnston, J. Tully, J. P. Sommerville, A. P. Martinich).

Recenzowana ksi ka Quentina Skinnera wpisuje si w drugi z tych nurtów badawczych. Czytelnik, bior c t ksi k do r ki, dozna jednak pewnego zdziwienia. Otó składa si ona z dwóch niemal równych cz ci, które s w pewnym sensie ró nymi ksi kami.

I tak, cz I zatytułowana *Classical Eloquen. ce in Renaissance England* jest niezwykle gł bokim i wszechstronnym studium historycznym, dostarczaj cym erudycyjnej dokumentacji recepcji i adaptacji klasycznych teorii retoryki w Anglii w XVII w.. Tak obszerna prezentacja tego tematu wypływa z zało enia Skinnera utrzymuj cego, e aby wła ciwie zrozumie dan my l, nale y j osadzi w mo liwie najszerszym historycznym, kulturowym, społecznym i j zykowym kontek cie. W przypadku za rozpraw z filozofii politycznej Hobbesa, niezb dn pomoc dla ich pełnego zrozumienia jest poznanie zwłaszcza greckiej i rzymskiej tradycji sztuki wymowy i perswazji. Ju po pobie nym zapoznaniu si z tekstem ksi ki Skinnera po wi conym tym zagadnieniu czytelnik nie ma w tpliwo ci, e autor zaprasza do wyprawy intelektualnej nie tylko interesuj cej, ale równie gł bokiej i niezwykle erudycyjnej. Pomimo tego, mo na jednak zapyta : czy tak obszerna prezentacja tematu, zwi zana z wszechstronnym opisem wszystkich technik wymowy i perswazji nauczanych w szkołach siedemnastowiecznej Anglii jest rzeczywicie konieczna i po dana dla zrozumienia dzieła Hobbesa? Innymi słowy, czy czytelnik nie otrzymuje wi cej ni naprawd potrzebuje? Z pe-

wno ci nie uj ło by wa no ci sprawie, gdyby autor potraktował te tematy krócej, pisz c np. jaki wst pny rozdział o retoryce i elokwencji w Anglii tego okresu. Tym bardziej, e wnikliwe uwagi Skinnera o teoriach retoryki zawieraj tylko nieliczne odniesienia do dzieł Hobbesa, a w ród tych odniesie wi ksza cz dotyczy pierwszego okresu jego działalno ci literackiej, zwi zanej z tłumaczeniem na angielski *Wojny Peloponeskiej* Tukidydesa, a zatem bezpo rednio niezwi zanej z jego filozofi polityczn i społeczn . Co wi cej, podstawowe konkluzje tych bada Skinner antycypuje krótko we wprowadzeniu do swojej ksi ki, a nast pnie streszcza i powtarza w cz ci dotyczc jej bezpo rednio filozofii Hobbesa.

Owa cz nosi tytuł *Hobbes and the Idea of a Civil Science*, a podstawowa teza jaka jest w niej zawarta usiłuje systematycznie przebada drog wskazan przez Davida Johnstona w ksi ce pt. *The Rhetoric of „Leviathan”: Thomas Hobbes and the Politics of Cultural Transformation*. Princeton: New Jersey 1986. Teza ta, najkrócej mówi c, sprowadza si do wyró nienia w my li Hobbesa trzech etapów, które okre lone s poprzez ró ny stosunek do humanistycznej tradycji *ars rhetorica*. I tak, okres edukacji Hobbesa oraz jego wczesne pisarstwo kształtowane były przez wpływ klasycznej, a zwłaszcza neocycero skiej teorii retoryki. Powszechnie akceptowana wówczas w Anglii idea nauk politycznych (*scientia civilis*), któr propagowali zwłaszcza renesansowi humani ci, bazowała na tym retorycznym fundamencie. Opierano si zwłaszcza na *De Inventione* Cycerona, który argumentował, i ka dy dobry władca musi by nie tylko m dry, ale powinien by równie mistrzem wymowy. St d te istniej dwa zasadnicze komponenty prawdziwej *scientia civilis*: rozum, który odśłania prawd i retoryka, która umo liwia jej elokwentn prezentacj . Hobbes przekonanie to wyraził najpeñniej we wst pie do przekładu *Wojny Peloponeskiej* Tukidydesa z 1628 roku. Zawarł tam równie bardzo pozytywn ocen historii, która, jego zdaniem, uczy i wychowuje, daj c przykłady cnót po yteczne zarówno dla władców jak i dla obywateli.

Drugi okres twórczo ci Hobbesa zaczyna si wraz z odkryciem *Elementów* Euklidesa. W jego wyniku powstaje w ska, monologiczna koncepcja rozumu oraz sprowadzenie *scientia civilis* do cisłych definicji i dowodów wyprowadzanych *more geometrico*. Owocem tego okresu s dzieła *The Elements of Law* (1640 r. ) i *De Cive* (1642 r. ), w których podstawow ambicj Hobbesa jest pokazanie, w jaki sposób mo na uprawia filozofi polityczn i moraln j zykiem i metodami nauk przyrodniczych (*scientia naturalis*). Hobbes dyskredytuje wówczas klasyczny ideał jedno ci pomi dzy rozumem i retoryk oraz pomi dzy nauk i wymow . Atakuje zwłaszcza techniki perswazji jako nieodpowiednie, a nawet destruktywne dla autentycznego nauczania. Dopóki bowiem rozum poprawnie trzyma si przesłanek opartych na

do wiadczeniu, to zawsze dochodzi do pełnej prawdy naukowej, bez potrzeby sztuki perswazji, która tym samym musi być w sposób konieczny oddzielona od rzetelnego nauczania. Prawdziwa filozofia polityczna opiera się na racjonalnej argumentacji wywodzącej logicznie swoje konkluzje z przesłanek, a nie na technikach wymowy i perswazji.

Jednak w krótkim okresie intelektualnej twórczości Hobbesa ponownie odkrywamy u niego niezwykłą przemianę myślenia. Wynika ona z uznania, że sama nauka posiada zbyt małą siłę, aby kogokolwiek przekonać. Jeśli zatem rozum ma dominować, musi w sposób systematyczny wykorzystać dla swoich celów sztuki retoryczne i sposoby perswazji. W *Lewiatanie* (1951 r.), a bardziej wyraźnie w jego łacińskiej wersji (1668) i innych późniejszych dziełach, Hobbes w ten sposób uzupełnił podejście rozumowe zastosowaniem aparatu retorycznego. Uznaje, że w naukach politycznych i społecznych metody racjonalno-demonstratywne muszą być uzupełnione siłą perswazyjnej wymowy. Nie zmieniło to w zasadniczy sposób jego teoretycznych zasad, ale usystematyzowało praktykę. Retoryka nadal nie odgrywa żadnej roli w naukach przyrodniczych, ale jest niezbędna w naukach politycznych. W wyniku tego, w *Lewiatanie* humanistyczny ideał jednostronnie metodologicznych i dialogiczno-konwersacyjnych jest realizowany w sposób systematyczny. Skinner cytuje w tym kontekście uwagę zamieszczoną w zakończeniu *Lewiatana*, gdzie Hobbes pisze: „We wszelkich zaobradach i we wszelkich obronach sądowych potrzebna jest znowu koniecznie zdolność solidnego rozumowania, bez niej bowiem decyzje ludzi są nieopatrzone a ich orzeczenia niesłuszne; a przecie, gdyby nie potężna wymowa, która przyciąga uwagę i zjednuje zgodę, to działanie rozumu miałyby małe znaczenie. Lecz to są zdolności o różnym charakterze. Pierwsza opiera się na zasadach prawdy, druga na opiniach już przyjętych, prawdziwych czy fałszywych, oraz na uczuciach i interesach ludzi, które są różne i zmienne” (T. Hobbes: *Lewiatan*. Warszawa 1954, s. 625).

Skinner uważa, że Hobbes dochodzi do uznania trojakić relacji pomiędzy naukami przyrodniczymi (*scientia naturalis*) a naukami politycznymi (*scientia civilis*). 1. Pierwsze opierają się tylko na definicjach, podczas gdy drugie pozwalają na hipotezy i przypuszczenia; 2. Pierwsze są czysto mechaniczne, podczas gdy drugie muszą brać pod uwagę przyczyny celowe; 3. Pierwsze nie wymuszają posłuchania rozumu i elokwencji, podczas gdy w drugich posłuchanie to jest konieczne. Należy przy tym zaznaczyć, że mówiąc o retoryce i elokwencji, Skinner nie zatrzymuje się, tak jak poprzednio wspomniany Johnston, tylko na literackich strategiach, lecz usiłuje zrozumieć je tak, jak jego zdaniem rozumiał je sam Hobbes - tzn. jako charakterystyczne zbiory technik lingwistycznych wyprowadzone z trzech

zasadniczych elementów klasycznej i renesansowej teorii wymowy, tj. *inventio*, *dispositio* i *elocutio*.

Podstawowym celem księgi Skinnera jest bowiem usytuowanie Hobbesa teorii i praktyki *scientia civilis* w społecznym i intelektualnym kontekście jego czasów. Dlatego autor jest mniej zainteresowany Hobbesem jako twórcą systemu filozoficzno-politycznego, a bardziej jego wkładem w liczne debaty o naukach politycznych i moralnych w zasięgu kultury renesansowego humanizmu. Dlatego też Skinner z takim naciskiem podkreśla, że rozumienie filozofii politycznej i społecznej przez Hobbesa jest wyraźnie kształtowane przez język i problematykę renesansowych dyskusji dotyczących natury nauk moralnych. Jednak aby uchwycić zasadniczy sens tych powiastań, należy czytać teksty Hobbesa w świetle całej dostępnej wiedzy o tych debatach. W efekcie wyłaniają się, zdaniem Skinnera, przynajmniej trzy korzyści takiego podejścia.

Po pierwsze, pozwala ono na wykazanie, jak daleko Hobbesa koncepcja *scientia civilis* była kształtowana przez zmieniające się reakcje na założenia i słownictwo klasycznej i neocyceroniańskiej teorii wymowy. Stąd też I księgi tak wiele uwagi poświęca odnowie *ars rhetorica* w Anglii XVII wieku i jej nauczaniu w szkołach za czasów Hobbesa. Jednak Skinner przekonuje, co pokazuje te drogi, na których Hobbesa rozumienie *scientia civilis* przekształcało się, począwszy od *The Elements of Law*, przeciwko humanistycznym sposobom myślenia, próbując zastąpić dialogiczne i retoryczne podejście do teorii moralnej i politycznej w pełni demonstratywnymi naukami społecznymi.

Po drugie, skoncentrowanie się na problemie związków między Hobbesa z renesansowym humanizmem pozwala na ukazanie w sposób nowy i niezwykle ciekawy interpretacji jego intelektualnego rozwoju. Istotnymi momentami tej intelektualnej biografii jest zmieniający się stosunek Hobbesa do retorycznych podstaw *scientia civilis*, począwszy od jej przyswojenia w latach wczesnej edukacji, następnie odrzucenia tego podejścia w *The Elements of Law* i *De Cive*, a do powtórnej aprobaty retorycznych metod renesansowego humanizmu, która pojawia się w *Lewiatanie*. Zdaniem Skinnera, ten zmieniający się stosunek do wartości retoryki powodował całkowicie różne koncepcje politycznej teorii Hobbesa. Wbrew temu, co się działo powszechnie, jego teoria polityczna jest zasadniczo spójna, a w poszczególnych dziełach istnieją tylko niewielkie i nieistotne różnice (R. Tuck, A. Rogow, J. Hampton, H. Warrender), Skinner pokazuje, że można mówić o dwu różnych wersjach tej teorii sformułowanych w dwóch różnych i przeciwnych sobie stylach.

Po trzecie, ukazanie zdaniem Skinnera związków filozofii politycznej Hobbesa z klasyczną teorią wymowy pozwala w nowy sposób przeanalizo-

wa retoryczne aspekty *Lewiatana*. Jest to widoczne zwłaszcza w tych miejscach, w których Hobbes tworzy efekty retoryczne opierając się na renesansowej technice *ornatus*. Wyjątkiem to m. in. fascynacja Hobbessa fenomenem miechu. Co więcej, prowadzi to do umieszczenia myśli Hobbessa nie tylko w empirycznej tradycji brytyjskiej Bacona, Locke'a i Hume'a czy metafizycznej tradycji francuskiej Kartezjusza i Mersenne'a, ale również sceptyczno-ironicznej tradycji biegnącej od Erazma z Rotterdamu do Rabellaise'go i Montaigne'a. Poza tym, technika *ornatus* jest używana w *Lewiatanie* do wytwarzania w sposób rozmaitych efektów dwuznacznych, co jest w tym ostrzeżeniem dla tych interpretatorów, którzy próbują czytać Hobbessa w taki sposób, jakby wyrażona ona była językiem jasnym i jednoznacznym.

Można jednak zapytać: czy akcentując w sposób ten wyrażone retoryczne aspekty *Lewiatana*, Skinner nie traci z oczu jego głębi bokiego wymiaru filozoficznego? Co więcej, czy retoryczne rozumienie charakteru tego dzieła nie powinno rzucić nowego światła na jego tak powszechne uznanie i wszechstronne filozoficzne oddziaływanie? Wątpliwość ta nie pozbawia jednak w żaden sposób rzetelności i wartości, jakie posiada książka Skinnera. Być może największą jej zaletą tkwi w bardzo konsekwentnym zastosowaniu historycznej metody do studiów i interpretacji tekstów Hobbessa. Istotą tej metody zawiera się w próbie osadzenia tekstu w najszerszym możliwym kontekście, co umożliwia zidentyfikowanie tego, co autor chciał naprawdę osiągnąć pisząc dany tekst. W podejściu tym wyróżniają się dwa wymiary języka: jego znaczenie i jego językowe oddziaływanie, czyli cel, który pisarz chce osiągnąć używając określonych słów. Tradycyjna hermeneutyka koncentrowała się zasadniczo na pierwszym z tych wymiarów, natomiast Skinner w swoim programie badawczym kieruje uwagę zwłaszcza ku wymiarowi drugiemu.